

268. Appuna kyrka.¹⁵⁵

Pl. 140.

Litteratur: Anton Ridderstad, *Östergötlands historia I* (1914), s. 99, *Östergötlands beskrivning II:2* (1918), s. 464; Mats Åmark, *Brev till Thordeman* 23/1 1936 (ATA); *Östergötlands medeltida kyrkklockor*, i *Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1935–6, s. 56f. (med avbildning); Carl R. af Ugglas i *Tiotusen år i Sverige* (1945), s. 338, fig. 368.

Handklocka av brons, som före år 1886¹⁵⁶ hängde i kyrkans kor t.v. om altaret, »i en liten träställning fastsatt på korväggen omkr. 5 alnar öfver golfvet. Denna plats var troligen klockans ursprungliga plats.»¹⁵⁷ (anteckning i StHM:s inventarium för år 1888). Klockan förvaras nu i StHM, inv.-nr 7890:6. Måtten: h. med öglan 18,4, vidd nedtill 14,5 cm. Inga ornament, endast fem upphöjda med kanten parallella linjer. Runinskriften löper runt klockan upptill, runorna äro djupt inkarvade i metallen men ställvis rätt vårdslösa i formgivningen. Skiljetecken saknas, och endast sammanhanget får avgöra, var inskriften börjar.

Inskrift:

ulafr rit luplitsku

5 10 15

Öläfr reit loðitsku

»Olof inristade klockans utsmycknad» (dvs runtexten).¹⁵⁸

Till läsningen: R. 1 är djupt och regelbundet graverad men har bst:en nedtill något inåtriktad, dock icke på långt när så mycket som bst:en på r. 11. Läsningen **u** torde icke behöva betvivlas. Det vågräta streck, som föregår runan (och som Åmark synes ha uppfattat som ett sk, »en punkt»), är en naturlig repa i metallen, som ju genomgår runans mittparti och fortsätter på andra sidan runan. R. 3 har bst:en ansatt t.v. något ovanför runans mitt, den överskjuter icke hst:en. Tydligt är runan ett **a**. R. 5 och r. 6 synas bägge vara att uppfatta som **r**, bistaven har den väntade kröken, ehuru denna är svagare utformad på r. 6.¹⁵⁹ R. 9 synes vara lämnad, innan graveringen avslutats. Hst:en är fullbordad, men av bst:en har endast en mindre del utförts upptill t.h. Runan synes alltså vara avsedd som **l**. R. 10 har ingen krök på bst:en och bör alltså förstås som **u**, varför även den helt likartade 17 är ett **u**. R. 11 har en bygelformig bst, där dock inkrökningen varken upptill eller nedtill når fram till hst:en. Runan synes mig knappast kunna förstås annat än som **p**.

Inskriften — om den är rätt förstådd ovan — uppvisar ett i flera avseenden egenartat ordval. I **rit** har man att se ett *ret*, preteritum av det starka verbet *rīta*, fvn. *rīta*, *reit*, »1) ridse, 2) skriv» (Fritzner), men detta verb synes vara belagt blott under den äldsta run-tiden (Tune o. 400, Reistad o. 500, Järsberg o. 500—550, Freilaubersheim

Plansch 140a. 268. Appuna kyrka. Foto StHM.
[Vid planschen står »Frilägges»]

¹⁵⁵ Inskriften har signum Ög N268 i Samnordisk runtextdatabas (version 2014).

¹⁵⁶ Nordén anger 1888, men eftersom kyrkan revs 1886 och även inventarieförteckningen på SHM anger 1886, är året ändrat till det.

¹⁵⁷ Primklockan, dock inte inskriften, nämns i en inventering från 1641 (avskrift i ATA).

¹⁵⁸ Wessén sätter normalisering och översättning inom parentes och skriver i marginalen: Ytterst osannolikt. Bättre: »Olof ritluplitsku» I runverket bör icke införas sådana översättningar, som endast äro osannolika förslag.

¹⁵⁹ Wessén skriver i marginalen: kan r. 6 vara l?

550—600, Istaby 600-t.) och försvinner sedan ur språkbruket i Norden¹⁶⁰. Söderwall har intet belägg för ordet från Sveriges medeltid, och Hellquist anför som äldsta förekomst ett ställe hos Bureus från omkr. 1600. Synbarligen är emellertid bristen på belägg från de tusen åren mellan Istaby-stenens och Appuna-klockans inskrifter intet skäl för antagandet, att ordet under tiden skulle ha varit dött i Östnorden (i Norge och Island levde ordet kvar) och vid sitt uppdykande i Bureus' runologiska arbeten vara att anse såsom lånord.

I rungruppen 9—11 **lup** ser jag ordet fsv. *lodh*, n., »eg. bly; af bly el. metall gjutet föremål» (Söderwall). Kända varianter av denna ordets allmänna betydelse äro visserligen endast 1. lodkula, gevärskula, 2. lod i ett ur, 3. viktlod, 4. sänklod vid byggen, på sjön o.d. Men i Appunainskriften synes ingen annan tolkning möjlig¹⁶¹ än den, att ordet avser den av metall gjutna klockan. Vi skulle alltså i 'lod' ha att se den första svenska beteckningen för denna med den katolska gudstjänsten införda nyhet: sanctus-klockan, kanske något oriktigt kallad primklocka eller handklocka. I tidens latinska språkbruk var *campana*, *campanula* den vanliga beteckningen. Lekmannen var i Sverige hänvisad att välja ett inhemskt¹⁶² ord för det nya föremålet och utgick då från materialet, liksom man engång gjort vid uppkallandet av 'hammare', 'gryta', 'bok' o.s.v. — Anmärkas må, att Appuna-klockan är påfallande blygrå i färgen, och även klangen förräder närvaro av bly i legeringen.

I runordet 13—17 **litsku** torde man ha rätt att räkna med den oblika formen av ett hittills okänt subst. **litska*, bildat till subst. *liter* som fsv. *favitska* (i vårt *fåvitsko*) till *vit*, 'vett'. Innebörden hos fsv. och fvn. *liter*, *litr* är ju 'färg', men under medeltiden synes betydelsen ha vidgats till att omfatta allt som pryder och förskönar. Så har t.ex. Söderwall under verbet *lita*: »1. färga; 2. pryda, smycka försköna. *han lita (colorat) sina siäl mz alle fågrind; blith änlete, oc sötelighet i ordhom, litta mykyt oc prydda kenneswenzsens lydhno.*»¹⁶³

På Appuna-klockan torde ordet få anses syfta på den prydnad, som runinskriften utgjorde, eftersom Olof använder verbet 'rita', vars innebörd är inrista — om de upphöjda vulster, som i övrigt pryda klockan, skulle ju ett annat verb ha behövt användas. På den något äldre sanctusklockan från en okänd skånsk kyrka, som avbildas tillsammans med Appuna-klockan i *Tiotusen år i Sverige*, fig. 368, och där dateras till 1000-talet, äro just ingjutna linjemönster av geometrisk form, på sätt och vis påminnande om runor, klockans så gott som enda prydnader. Hänsyftningen på dekoren torde väl emellertid vara Olofs sätt att uttrycka, att han gjutit klockan. Tydligt är han att anse såsom en av vårt lands äldsta till namnet kända klockgjutare.

Appuna-klockan dateras i a.a. av Carl R. af Ugglas till 1100-talet. Även Mats Åmark ger samma datering: »Såväl form som gjutningsmetoder tyda på hög ålder. Den danske forskaren Uldall daterar klockor med fördjupad inskrift till 1100-talet. Sannolikt är Appunaklockan lika gammal.»

I Mats Åmarks uppsats om de medeltida kyrkklockorna i Östergötland lämnas en annan översättning av inskriften: »Professor Otto von Friesen har gissat, att de av den med runor mindre förtrogne klockgjutaren tydligt vanställda runtyperna skola förstås som åsyftande läsningen *Lafrentius let skär(a)*», d.v.s. Laurentius lät skära (dessa runor). Åt denna översättning har sedermera Carl R. af Ugglas givit en alltför positiv formulering i arbetet *Tiotusen år i Sverige*, s. 338 (»en runinskrift, som anger dess upphovsman — och väl också klockans gjutare — som en viss Laurentius»). Enligt vad dr Åmark haft vänligheten meddela mig, byggde von Friesen denna sin gissningsvis framförda tolkning på dechiffreringen **lafreitusletsker**.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Wessén skriver i marginalen: Island?

¹⁶¹ Wessén stryker under »synes ingen annan tolkning möjlig» och antecknar i marginalen !. Därunder antecknar han ??

¹⁶² Wessén antecknar ett frågetecken i marginalen. Och skriver därunder: Kan ordet *lod* vara inlånat så tidigt som på 1100-t.?

¹⁶³ I marginalen skriver Wessén ett frågetecken om stycket. Därunder antecknas: Bättre att helt avstå från tolkning och endast ge en omsorgsfull beskrivning.

¹⁶⁴ [Nordéns fotnot — dock ej närmare angivet var den ska inplaceras] Dr Åmarks uppgift, a.a. s. 58, att de 17 runtecknen skulle vara »ordnade i två avdelningar, som skiljas åt av en punkt», vidhåller han icke längre, enligt vad han meddelat mig i brev d. 8.10 1947: »Jag vill [...] nämna, att jag har ett mycket exakt avtryck av Appuna-inskriften. Den punkt däri, som jag antytt i den kortfattade beskrivningen i *Ög-tidskriften* [Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening], kan jag dock icke nu återfinna. Möjligen var det Otto von Friesen, som tyckte sig observera en sådan. Allt beror ju vid tolkningen på, var man anser sig böra börja läsningen. Något kors eller dylikt märke, som ofta anger början i i-liknande slutna inskrifter, finnes dock icke här.»

Plansch 140b. 268. Appuna kyrka. Foto Lagergren, StHM 1947. Inv.-nr 7890:6. [Vid planschen står »Frigöres» och »Foto av avtryck?«]

Mot en sådan läsning kunna emellertid avgörande invändningar resas, ehuru von Friesen på förhand brutit udden av dem genom sitt antagande, att runmästaren varit mindre förtrogen med runskriften och därigenom råkat vanställa en del typer. Emellertid måste man ifrågasätta, om en sådan obekantskap med runskriften var tänkbar hos en yrkesman under 1100-talet, då den latinska skriften ännu icke hunnit att i samma omfattning som senare undantränga den urgamla inhemska skriften. Därtill kommer, att det

av von Friesen förutsatta vanställandet av en del typer finge antagas ha drabbat så, att *samma* runa ena gången ska läsas som 6 **e**, 17 **e** och omedelbart därpå som 10 **u**, för att sedan slutligen läsas som 1 **r**. På detta sätt vacklar icke en runristare i sitt bruk av tecknen. Lika litet blir det rimligt att antaga, att ristare på ena stället formar **s**-runan som 11 **p**, för att sedan några runor längre bort (r. 15) forma den som den urgamla **s**-typen. Överhuvudtaget synes **s**-runan knappast vara ett sådant tecken, varom en runristare har kunnat sväva i okunnighet.

Ännu en svaghet i denna tolkning är, att den förutsätter en så dålig beräkning av ristaren, att den sista runan måst utelämnas. Intet annat än rent slarv skulle kunna förklara ett sådant utelämnande, men intet övrigt i klockan tyder på, att tillverkaren gått vårdslöst till väga.

Även innehållsmässigt förefaller en sats med utfört objekt sådan som denna: »Olov ristade klocktexten» gå bättre samman med vad man väntar än det tvärhuggna »Laurentius lät skära». Är det f.ö. sannolikt, att två män varit verksamma vid klockans tillkomst: gjutaren och rungravören? Och varför skulle Laurentius vara förtegen om, att det var han som gjutit klockan, men framhålla, att han låtet en annan — anonym — skära in runorna?

Det finnes intet, som anger, att den av von Friesen under reservationer antydda tolkningen skulle ha någon sannolikhet för sig.

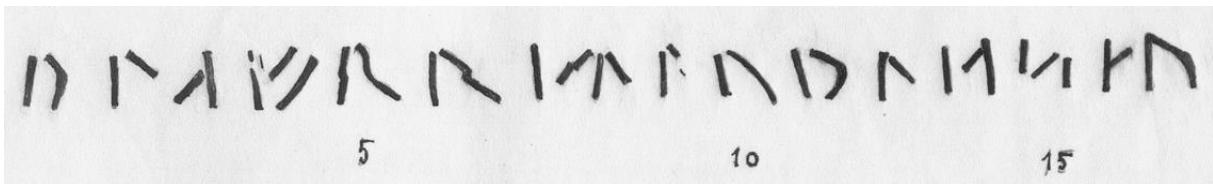

Fig. 104. 268. Appuna kyrka. Inskriften på primklockan.

Detta dokument ingår i en digital utgåva av Arthur Nordéns supplement till Erik Brates Östergötlands runinskrifter. Manuset avslutades 1947 och var tänkt att tryckas 1948. Utgåvan publiceras fritt tillgänglig på Internet.

Texten innehåller inte nyare litteraturreferenser än 1947 och tar ingen hänsyn till modern runforskning och måste därför användas med reservationer. Utgåvan är ännu preliminär och kan komma att revideras. Hittar du felaktigheter är du välkommen att meddela dessa till utgivaren på nedanstående e-postadress.

Utgivare: Jan Owe

Kontakt: runor@gamlebo.se

Senast ändrad 2020-05-10